

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА

СЕРОМАХА НАТАЛІЯ ЄВГЕНІВНА

УДК [159.922.76]-056.313(043.3)

КОРЕКЦІЯ ПОВЕДІНКИ РОЗУМОВО ВІДСТАЛИХ ДІТЕЙ
МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ
В СИТУАЦІЯХ ФРУСТРАЦІЇ

19.00.08 – спеціальна психологія

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Київ – 2013

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор педагогічних наук, професор,
дійсний член НАПН України
Бондар Віталій Іванович,
Національний педагогічний університет імені М. П.
Драгоманова, директор науково-методичного центру
інклюзивної освіти.

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор,
дійсний член НАПН України
Чепелева Наталія Василівна,
Інститут психології імені Г. С. Костюка,
заступник директора з наукової роботи;

кандидат психологічних наук,
старший науковий співробітник
Романенко Оксана Вікторівна,
Національна академія внутрішніх справ, Навчально-
науковий інститут педагогіки та психології, доцент
кафедри психологічних дисциплін.

Захист відбудеться „21” травня 2013 р. о 12.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.14 у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9).

Автореферат розісланий „18” квітня 2013 р.

**Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради**

С. В. Федоренко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. В умовах перебудови та оновлення сучасної спеціальної освіти, які відбуваються нині в Україні, актуальними залишаються питання розробки нових підходів і засобів покращення процесу соціалізації дітей з психофізичними порушеннями. Повною мірою це стосується навчання й виховання розумово відсталих дітей молодшого шкільного віку.

Пріоритетними завданнями початкової ланки освіти в спеціальній загальноосвітній школі є засвоєння розумово відсталими дітьми соціальних норм і цінностей, виховання в них довірливих форм поведінки та діяльності, розвиток уміння конструктивно розв'язувати проблемні життєві ситуації (І. Бех, В. Бондар, В. Кашенко, Н. Коломінський, М. Матвєєва, С. Миронова, М. Певзнер, В. Синьов, В. Тарасун, Л. Фомічова, О. Хохліна, Д. Шульженко та ін.).

Теоретичний аналіз та узагальнення наукових досліджень з проблеми навчання й виховання розумово відсталих дітей свідчить, що недорозвиток пізнавальних процесів, недоліки мовлення, порушення мотиваційної та вольової сфер негативно впливають на вироблення в них усвідомлених, адекватних ситуації форм поведінки (Л. Виготський, Г. Дульнев, І. Єременко, Г. Запрягаєв, С. Конопляста, В. Лубовський, В. Синьов, Л. Фомічова, Л.

Шипіцина та ін.). Ситуації фрустрації, у яких блокується активність дитини, цілеспрямованість її дій, можуть призводити до виникнення в неї негативних емоційних станів, афективних форм реагування. Закріплюючись у досвіді дитини, такі негативні емоційно-поведінкові явища можуть переходити в стійкі специфічні особистісні утворення (Л. Анциферова, Л. Бурлачук, Є. Ільїн, М. Левітов, В. М'ясищев, Н. Неймарк, В. Роменець, Н. Тарабріна, Т. Титаренко, К. Шафранська, Т. Шибутані та ін.). Соціальна важливість формування конструктивних способів розв'язання розумово відсталими молодшими школярами ситуацій фрустрації вимагає забезпечення умов своєчасної організації процесу обґрунтованого корекційного розвитку їхньої поведінки, різного за глибиною, інтенсивністю й тривалістю.

Проблема поведінкових наслідків стану фрустрації, способів розв'язання ситуацій фрустрації в діяльності широко представлена в працях зарубіжних і вітчизняних дослідників. У галузі загальної психології це роботи Л.

Анциферової, Ф. Василюка, О. Єремєєвої, Є. Ільїна, Р. Кратчфілда, Н. Лівсона, К. Левіна, М. Левітова, В. М'ясищева, С. Розенцвейга, Н. Тарабріної, Т. Титаренко, Н. Чепелевої, С. Чшмаритян, О. Фурманова; у віковій психології – дослідження Р. Аугіса, Р. Грановської, О. Данилової, І. Нікольської, Н. Неймарк, Н. Плотникової, О. Прихожан; в останні роки ці проблеми вивчали Е. Кіршбаум, В. Корольчук, Ю. Кукіна, Т. Ломова, О. Махнач, О. Холодова, В. Чернобровкін, О. Янгічер та ін.

Узагальнення результатів наукових досліджень щодо вивчення особливостей поведінки розумово відсталих дітей, шляхів і засобів її корекції свідчить про детальне висвітлення цього питання в наукових розвідках зі спеціальної психології й корекційної педагогіки: О. Агавеляна, О. Бажукової, І. Бгажнокової, В. Бондаря, Л. Виготського, О. Гаврилова, Г. Запрягаєва, В. Ковальова, В. Кузьміної, К. Лебединської, М. Матвєєвої, Ж. Намазбаєвої, М.

Певзнер, О. Сєверова, В. Синьова, Г. Сухаревої, О. Хохліної, Л. Шипіциної. Зокрема, у роботах останнього часу досліджено питання психологічних особливостей рольової поведінки розумово відсталих підлітків (С. Горбенко); соціально дезадаптованої поведінки дітей з розумовою відсталістю (Л. Хохлов); особливостей поведінки розумово відсталих підлітків у конфліктних ситуаціях (Ю. Бистрова); сформованості морально-етичної поведінки учнів допоміжних шкіл (І. Григор'єва, Г. Савицька); поведінкових копінг-стратегій розумово відсталих підлітків (Т. Колосова, Д. Маллаєв, П. Омарова).

Утім проблема визначення особливостей поведінки розумово відсталих дітей молодшого шкільного віку в ситуаціях фрустрації, з'ясування способів розв'язання ними труднощів, формування в дітей конструктивних форм реагування в складних ситуаціях життя й діяльності не була предметом спеціальних досліджень. Одержані дані стануть підґрунтям для розроблення методів та прийомів, спрямованих на зміцнення витривалості та самовладання в розумово відсталих дітей і як наслідок – підвищення соціальної адаптованості учнів визначеної категорії до умов сучасного життя.

Актуальність і недостатня розробленість цієї проблеми зумовили вибір теми дослідження **„Корекція поведінки розумово відсталих дітей молодшого шкільного віку в ситуаціях фрустрації”**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертацію виконано відповідно до плану досліджень кафедри психокорекційної педагогіки Інституту корекційної педагогіки та психології Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова в межах наукового напрямку „Зміст освіти, форми, методи та засоби підготовки вчителів”. Тему затверджено Вченою радою НПУ імені М. П. Драгоманова (протокол № 13 від 27 травня 2010 року) та узгоджено в Міжвідомчій Раді з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 5 від 15 червня 2010 р.).

Мета дослідження – вивчити особливості проявів поведінки розумово відсталих дітей молодшого шкільного віку в ситуаціях фрустрації, розробити, теоретично обґрунтувати й експериментально перевірити комплексну програму корекції, спрямовану на поетапний та взаємопов'язаний розвиток соціально прийнятих форм поведінки та оптимізацію міжособистісних взаємин розумово відсталої дитини.

Завдання:

1. Здійснити теоретичний аналіз зарубіжних та вітчизняних джерел щодо проблеми фрустрації та особливостей реагування людини в ситуаціях фрустрації.

2. Дослідити особливості поведінки розумово відсталих дітей у ситуаціях фрустрації, залежність вибору певного типу емоційно-поведінкового реагування від вікових, особистісних особливостей розумово відсталих дітей молодшого шкільного віку.

3. Визначити показники, критерії та рівні оцінки ступеня сформованості поведінки розумово відсталих дітей у ситуаціях фрустрації.

4. Розробити, теоретично обґрунтувати, перевірити експериментальним шляхом ефективність комплексної програми корекції, спрямованої на поетапний та взаємопов'язаний розвиток соціально прийнятих форм поведінки розумово відсталих дітей молодшого шкільного віку.

Об'єкт дослідження – поведінка розумово відсталих дітей молодшого шкільного віку.

Предмет дослідження – особливості й корекція поведінки розумово відсталих дітей молодшого шкільного віку в ситуаціях фрустрації.

Теоретико-методологічною основою дослідження є концепція про розвиток психіки в діяльності (Л. Божович, Л. Виготський, П. Гальперін, Г. Костюк, О. Леонтьєв та ін.); положення теорії взаємозв'язку процесів навчання й розвитку (І. Бех, В. Бондар, Л. Виготський, В. Давидов, Д. Ельконін, Г. Костюк, С. Максименко, В. Синьов та ін.); положення про розвиток емоційних процесів як чуттєвої основи формування соціальної поведінки (О. Асмолов, Є. Ільїн, Д. Ісаєв, Б. Ломов, С. Рубінштейн, К. Хорні та ін.); концепція соціально-психологічних особливостей соціалізації особистості при порушеннях інтелектуального розвитку (О. Агавелян, В. Бондар, О. Гаврилов, С. Миронова, Г. Мозгова, В. Синьов, О. Хохліна та ін.).

Методи дослідження:

– *теоретичні*: аналіз загальної та спеціальної літератури з проблеми дослідження з метою з'ясування стану вивчення досліджуваної проблеми, узагальнення та систематизації теоретичних положень;

– *емпіричні*: констатувальний, формувальний, контрольний експерименти; бесіда, анкетування, цілеспрямоване спостереження, аналіз, узагальнення, систематизація даних з метою виявлення особливостей поведінки розумово відсталих дітей і створення відповідних психолого-педагогічних умов для її корекції;

– *методи обробки даних*: кількісний та якісний аналіз результатів експериментального дослідження, їхня статистична обробка за допомогою критеріїв χ^2 та Уїлкоксона, коефіцієнтів рангової кореляції Спірмена, Манна-Уїтні, кластерного аналізу.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що:

– *уперше* з'ясовано сфери діяльності й ситуації, які визначаються високим фрустраційним впливом на поведінку розумово відсталих молодших школярів; вивчено істотні особливості поведінки розумово відсталих дітей молодшого шкільного віку в ситуаціях фрустрації; досліджено специфіку процесу розв'язання проблемних ситуацій дітьми досліджуваної категорії; з'ясовано та обґрунтовано психолого-педагогічні умови корекції поведінки розумово відсталих дітей; створено й апробовано експериментальну комплексну програму корекції поведінки розумово відсталих молодших школярів у ситуаціях фрустрації;

– *уточнено* структуру поведінки розумово відсталих дітей і дітей з нормальним розвитком; вплив вікових, особистісних властивостей на розвиток поведінки розумово відсталих дітей;

– подальшого розвитку набули діагностичні методики вивчення сформованості компонентів поведінки в ситуаціях фрустрації; зміст корекційної роботи, спрямованої на розвиток соціально-нормативної поведінки в розумово відсталих дітей.

Практичне значення одержаних результатів полягає в можливості використання з діагностичною метою розроблених методик дослідження поведінки в проблемних ситуаціях. Запропонована програма корекції поведінки може бути використана в процесі спеціального навчання розумово відсталих дітей, може застосовуватись як основа для складання шкільними психологами, учителями, вихователями індивідуально орієнтованих програм для роботи з дітьми зі стійкими неконструктивними способами розв'язання труднощів. Результати дисертаційного дослідження можуть бути використані в підготовці фахівців психолого-педагогічного профілю, зокрема в системі післядипломної освіти при розробці навчально-методичних рекомендацій до викладання курсів „Методика роботи з глибоко розумово відсталими дітьми”, „Методика роботи гувернера-дефектолога” та ін.

Результати дослідження було впроваджено в корекційно-розвивальну роботу таких спеціальних закладів освіти: Комунальний заклад “Конотопська спеціальна загальноосвітня школа-інтернат” (довідка № 305/12 від 25.05.2012), Комунальний заклад „Луганська середня загальноосвітня школа I – III ступенів № 45” (довідка № 302 від 08.10.2012), Комунальний заклад „Луганський навчально-реабілітаційний центр № 135” (протокол № 2 від 17.10.2012); у роботу кафедри дефектології та психологічної корекції ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка” (довідка № 1/5146 від 25.12.2012), використано під час проведення курсів підвищення кваліфікації зі спеціальності „Дефектологія” для вчителів і психологів, які працюють у спеціальних загальноосвітніх закладах (довідка № 1/5147 від 25.12.2012).

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження було представлено на *Міжнародних* науково-практичних конференціях: „Актуальні проблеми корекційної педагогіки та психології” (Київ, 2010), „Психолого-медико-педагогічний супровід соціалізації осіб з особливими освітніми потребами в сучасних умовах розвитку суспільства” (Луганськ, 2011), „Интеграция методической работы и системы повышения квалификации кадров” (Москва – Челябінськ, 2012), „Культурно-історичний та соціально-психологічний потенціал особистості в умовах трансформаційних змін у суспільстві” (Одеса, 2012); *Всеукраїнських і регіональних* науково-практичних конференціях та семінарах: „Підвищення ефективності психологічного супроводу навчально-виховної роботи в професійно-технічному навчальному закладі” (Луганськ, 2010), „Тенденції розвитку корекційної освіти в Україні” (Київ, 2011), „Раннє виявлення розладів особистості й порушень розвитку у дітей і підлітків” (Луганськ, 2011), „Корекційна освіта: історія, сучасність та перспективи розвитку” (Кам’янець-Подільський, 2012), „Взаємодія спеціалістів логопедів і практичних психологів у межах складання індивідуального корекційно-

освітнього маршруту дитини з мовленнєвими порушеннями різного генезу” (Луганськ, 2012), „Актуальні проблеми корекційної освіти: сучасність і перспективи” (Луганськ, 2012). Проміжні та кінцеві результати дисертаційної роботи доповідалися й обговорювалися на засіданнях кафедри психокорекційної педагогіки Інституту корекційної педагогіки та психології НПУ імені М. П. Драгоманова та засіданнях кафедри дефектології і психологічної корекції Інституту педагогіки і психології ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”.

Публікації. Матеріали дослідження висвітлено в 10 одноосібних публікаціях автора. З них 6 статей опубліковано в наукових фахових виданнях України.

Структура й обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (230 найменувань) та додатків (загальним обсягом 37 сторінок). У роботі подано 25 таблиць, 7 рисунків. Загальний обсяг роботи становить 250 сторінок, з них 192 сторінки – основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність дослідження, визначено об’єкт, предмет, мету, завдання, методи дослідження, розкрито його наукову новизну, практичне значення здобутих результатів. Наведено дані про апробацію отриманих результатів.

У першому розділі – „**Теоретико-методологічні проблеми поведінки розумово відсталих дітей молодшого шкільного віку в ситуаціях фрустрації**” – представлено аналіз наукової літератури з проблеми дослідження, висвітлено концептуальні засади.

На сучасному етапі розвитку науки фрустрація розглядається в контексті більш широкої проблеми переживання людиною кризових ситуацій життя, досліджуються емоційні та поведінкові реакції людини як наслідки фрустрації (Л. Анциферова, Р. Аугіс, Ф. Василюк, О. Єремєєва, Є. Ільїн, Е. Кіршбаум, В. М’ясищев, А. Палій, Н. Тарабріна).

У сучасній психології реалізується підхід до розуміння фрустрації як одного з видів психічних станів. *Фрустрація* становить стан людини, який виражається в характерних особливостях переживань та поведінки, викликаних об’єктивно (чи суб’єктивно) непереборними труднощами, які виникають на шляху досягнення мети чи вирішення певних завдань (Б. Ананьєв, Ф. Василюк, М. Левітов, В. Мерлін, В. М’ясищев, А. Наладжян, Ю. Сосновнікова та ін.). Стан фрустрації провокують кризові ситуації у вигляді внутрішніх психологічних та зовнішніх конфліктів, невдач, утрат, ситуацій вибору, протистояння. Підкреслено, що у виникненні фрустрації вирішальним є не стільки зміст кризової ситуації, негативного впливу, скільки її суб’єктивний, особистісний смисл (Б. Ломов, В. Роменець, Н. Чепелєва).

Поведінка людини в ситуаціях фрустрації має складну побудову й передбачає усвідомлення, оцінювання кризової ситуації, виходить з певних мотивів та спрямована на досягнення певної мети, супроводжується

емоціями, має різні наслідки для суспільної діяльності та спілкування людини. Способи розв'язання ситуацій фрустрації оцінюються за ступенем їхньої конструктивності. Конструктивна поведінка характеризується активністю, усвідомленістю, цілеспрямованістю, адекватністю і щодо об'єктивних умов ситуації, і щодо можливостей суб'єкта. Неконструктивна поведінка спостерігається у відмові від продуктивного вирішення ситуації фрустрації у вигляді психологічного захисту, ухиленні від реалізації задуманого (Л. Анциферова, Ф. Василюк, Р. Грановська, О. Данилова, М. Димшиць, О. Єремєєва, О. Коротаєва, С. Нартова-Бочавер, І. Нікольська, Я. Рейковський).

У молодшому шкільному віці змінюється соціальна ситуація розвитку дітей, яка пов'язується з висуванням перед учнями нових вимог, перебудовою їхніх взаємин з оточенням. Це провокує велику кількість ситуацій фрустрацій у процесі навчальної діяльності молодших школярів і слугує чинником виникнення в них негативних емоційних станів (Л. Божович, Г. Бреслав, В. Давидов, Б. Кочубей, В. Мухіна, А. Петровський, К. Поліванова, А. Прихожан, Л. Славіна, Г. Цукерман). Специфіка реагування дітей у ситуаціях фрустрації пов'язується з впливом вікових новоутворень молодшого шкільного віку й індивідуально-особистісних властивостей учнів.

Аналіз наукових джерел з корекційної педагогіки та спеціальної психології доводить, що ситуації неможливості задовольнити потребу можуть спричинити виникнення в розумово відсталих дітей порушень емоцій та поведінки. В основі формування неадекватної ситуації поведінки в дітей цієї категорії закладено своєрідне поєднання інтелектуальних, емоційно-вольових, афективних компонентів (Л. Виготський, Д. Ісаєв, В. Ковальов, С. Конопляста, В. Кузьміна, М. Певзнер, Г. Сухарева, О. Фрейєров). Закріплення афективних форм реагування в розумово відсталих молодших школярів, неспроможність конструктивно розв'язувати складні життєві ситуації призводить до порушень соціалізації їхньої особистості в майбутньому (О. Агавелян, І. Бгажнокова, В. Бондар, О. Гаврилов, Г. Запрягаєв, К. Лебединська, Д. Малаєв, Ж. Намазбаєва, М. Певзнер, В. Синьов, О. Хохліна, Л. Фомічова, Д. Шульженко). Отже, актуальним постає питання розробки корекційних заходів, спрямованих на розвиток конструктивних форм емоційно-поведінкового реагування розумово відсталих дітей. Теоретичний аналіз наукових джерел з проблеми дослідження дозволяє вважати молодший шкільний вік найбільш доцільним для реалізації зазначених корекційно-розвивальних заходів у роботі з розумово відсталими дітьми.

У другому розділі – „**Експериментальне дослідження особливостей поведінки розумово відсталих дітей молодшого шкільного віку в ситуаціях фрустрації**” – представлено методику констатувального етапу дослідження, за результатами якого визначено психологічні особливості поведінки розумово відсталих дітей у ситуаціях фрустрації.

Констатувальний етап дослідження спрямовано на виявлення стану сформованості основних компонентів поведінки розумово відсталих дітей молодшого шкільного віку, а саме – когнітивно-змістовного, мотиваційно-вольового та поведінкового; з'ясування особливостей поведінки розумово

відсталих молодших школярів порівняно з дітьми з типовим розвитком; визначення діагностичних критеріїв, показників та рівнів сформованості поведінки розумово відсталих дітей у ситуаціях фрустрації.

В експерименті взяли участь 120 учнів спеціальних шкіл та 120 учнів молодших класів загальноосвітніх шкіл віком від 7 до 10 (11) років. Контингент загальноосвітніх шкіл складала учні 1 – 4 класів, у спеціальних школах дослідженням було охоплено учнів підготовчих, 1 – 3 класів та деякі учні 4 класів, вік яких відповідав молодшому шкільному. Порівняльний аналіз результатів дослідження дітей зазначених вікових груп і контингентів дозволив виявити загальні та специфічні особливості їхньої поведінки в ситуаціях неспіху.

Перший етап дослідження мав на меті визначити особливості когнітивно-змістовного компонента поведінки й містив: з'ясування суб'єктивного розуміння дітьми сутності ситуацій фрустрації; виявлення стану сформованості в них уявлень про типи складних ситуацій у діяльності, можливі шляхи розв'язання труднощів. Критеріями оцінки когнітивно-змістовного компонента поведінки обрано усвідомленість і повноту знань.

Другий етап дослідження спрямовано на вивчення мотиваційно-вольового та власне поведінкового компонентів і проведено в умовах навчального процесу шляхом створення експериментальної моделі ситуації фрустрації. Це дозволило фіксувати види поведінки розумово відсталих дітей молодшого шкільного віку, які вони реально використовують у складних ситуаціях. Критеріями оцінки обрано: мотивовідповідність; організованість; самостійність; прийняття допомоги; стійкість; конструктивність реагування в ситуаціях фрустрації.

На основі зазначених критеріїв і показників, за результатами проведеного факторного та кластерного аналізу визначено чотири рівні сформованості поведінки розумово відсталих молодших школярів у ситуаціях фрустрації. Узагальнення результатів дослідження показало, що більшість розумово відсталих дітей молодшого шкільного віку за сформованістю поведінки знаходяться на низькому й дуже низькому рівні (42,8% і 29,5% досліджуваних відповідно). Діти з нормальним розвитком показали переважно достатній і середній рівні сформованості поведінки в ситуаціях фрустрації (54,5% і 25,9% досліджуваних відповідно) (рис. 1).

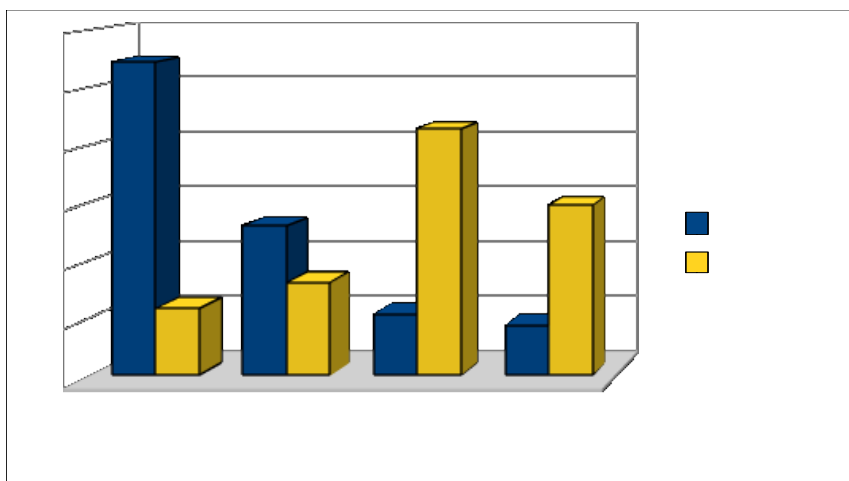

Рис. 1. Рівні сформованості поведінки РВ дітей і дітей з НР у ситуаціях фрустрації

Достатній рівень характеризується достатньою усвідомленістю ситуації як проблемної й містить повні, детальні знання про шляхи виходу з ситуації фрустрації. Дитина критично оцінює свою поведінку й змінює її відповідно до ситуації, проявляє активність, ініціативність у власній діяльності, співпрацює з іншими дітьми. Для подолання труднощів використовує переважно конструктивні, результативні дії. Достатнього рівня досягли 11,6% розумово відсталих дітей і 54,5% дітей з нормальним розвитком.

Середній рівень сформованості поведінки характеризується достатньою усвідомленістю ситуації як загрозової, наявністю частково сформованих знань дитини щодо шляхів виходу з проблемної ситуації. Серед реакцій на фрустрацію трапляються і конструктивні, і неконструктивні, нерезультативні спроби. Лише за участю дорослого дитина здатна знайти вихід із ситуації неуспіху. Середнього рівня досягли 16,1% досліджуваних з розумовою відсталістю та 25,9% дітей з нормальним розвитком.

Низький рівень містить достатню усвідомленість ситуації як проблемної, повні, систематизовані знання про шляхи виходу з проблемної ситуації, прагнення до її конструктивного розв'язання. Проте в реальній ситуації фрустрації дитина втрачає усвідомлений зв'язок поведінки з метою, поведінка характеризується катастрофічністю, неконструктивністю. На низькому рівні перебувають 42,8% розумово відсталих дітей і 10,7% дітей з нормальним розвитком.

Дуже низький – рівень характеризується недостатньою усвідомленістю ситуації як загрозової й містить поверхові, фрагментарні знання або відсутність знань про шляхи конструктивного вирішення проблеми. У ситуаціях фрустрації поведінка дитини відрізняється озлобленістю, самовпевненістю, розперзаністю, нестриманістю, дезорганізованістю. Дитина припускається великої кількості помилок, але самостійно їх не помічає й не виправляє. На цьому рівні перебувають 29,5% розумово відсталих дітей і 8,7% дітей з нормальним розвитком.

У ході аналізу результатів бесіди з'ясовано, що стан найбільшої фрустрації в розумово відсталих молодших школярів викликають труднощі в

навчальній (47,9%), ігровій (25,2%) діяльності, у процесі спілкування з однолітками (19,7%) та в інших сферах (6,9%), як-от: сімейні стосунки, виконання соціально-побутових обов'язків. Для учнів масових шкіл фрустраційними є такі сфери: навчальна діяльність (45,7%) і спілкування з однолітками (28,2%). Розумово відсталі діти частіше усвідомлюють наявність ситуації фрустрації в їхньому житті, діяльності, проте не можуть повною мірою пояснити їхній зміст, навести конкретні приклади ситуацій неуспіху. Оцінка відповідей досліджуваних за критерієм „усвідомленість” показала розуміння наявності складних ситуацій у діяльності більшістю дітей з нормальним розвитком (2 бали – 58,8%) і лише третиною розумово відсталих дітей (35,3%).

В ході експерименту досліджувані потрапляли в практично створені ситуації фрустрації в процесі виконання завдання на уроках з трудового навчання та під час відтворення орнаментів різного рівня складності з використанням кубиків Кооса. Кількісний та якісний аналіз одержаних у дослідженні результатів довів, що в розумово відсталих дітей мотиваційно-вольовий компонент поведінки є значущо знижений і дорівнює в середньому 0,9 бала порівняно з дітьми, які нормально розвиваються, – 1,7 бала ($U=3342$; $p<0.001$). Виявлено, що в дітей з розумовою відсталістю переважає середній рівень сформованості поведінки в ситуаціях фрустрації (47,6% – 1 бал); учні масових шкіл демонстрували значно вищі показники сформованості мотиваційно-вольового компонента поведінки (65,4% – 2 бали). В процесі розв'язання складних ситуацій в дітей з розумовою відсталістю спостерігається значно менша кількість самостійних спроб (3,9 бала), більше число звернень по допомогу (7 балів) і значно більша кількість відмов від діяльності в разі фрустрації (2,3 бала) порівняно з учнями масової школи. У ситуаціях фрустрації в розумово відсталих дітей переважали неконструктивні реакції: найчастіше досліджувані проявляли екстрапунітивні реакції (95,1%) ($\chi^2=14.7$; $p=0.002$) і значно рідше інтропунітивні (65,9%) ($\chi^2=24.1$; $p<0.001$). Серед конструктивних реакцій розумово відсталі діти найчастіше проявляли екстрапунітивні реакції з фіксацією на задоволенні потреби (е – 59,2%). Учні масових шкіл, навпаки, демонстрували схильність до самостійного вирішення проблемної ситуації (і – 74,5%).

У третьому розділі – „Динаміка розвитку поведінки розумово відсталих дітей молодшого шкільного віку в ситуаціях фрустрації” – обґрунтовано комплексну програму корекції поведінки розумово відсталих молодших школярів, визначено її зміст, напрями, об'єкти корекційно-розвивальної роботи, очікувані досягнення учнів; представлено результати формуального експерименту.

Основна мета формуального експерименту полягала у визначенні психологічних умов та розробці системи корекційних заходів, спрямованих на поетапний та взаємопов'язаний розвиток у розумово відсталих дітей молодшого шкільного віку конструктивних форм поведінки в ситуаціях фрустрації. Була створена орієнтовна програма індивідуально-групової корекції поведінки розумово відсталих учнів молодшого шкільного віку в позакласній роботі. Реалізація програми містила три послідовні етапи –

мотиваційний, корекційно-розвивальний та оцінний.

I. Основними завданнями мотиваційного етапу було стимулювання інтересу дітей до роботи, зняття емоційного напруження, тривожності, первинне знайомство їх з проблемою, згуртовування дітей у групі.

II. Корекційно-розвивальний етап спрямовувався на корекційний розвиток адекватних ситуації форм поведінки, усвідомленої організації розумово відсталою дитиною дій у ситуаціях фрустрації, елементів довільної поведінки, корекцію негативних афективно-динамічних та поведінкових реакцій. Він передбачав блочну систему проведення занять і містив такі блоки: когнітивно-змістовний, емоційний, регулятивний, поведінковий.

1. *Когнітивно-змістовний блок* спрямовувався на формування в учнів уявлень про типи ситуацій фрустрації, їхні характерні ознаки; ознайомлення з причинами виникнення ситуацій фрустрації в діяльності та конструктивними способами їх розв'язання. 2. *Емоційний блок* спрямовувався на гармонізацію базальної емоційної регуляції дітей; навчання способів регуляції емоційних станів у процесі діяльності, спілкування; корекцію тривожності. 3. *Регуляторний блок* спрямовувався на корекцію недостатності вольової саморегуляції розумово відсталих дітей, корекційний розвиток у них умінь з поетапного розв'язання ними ситуацій фрустрації. 4. *Поведінковий блок* спрямовувався на психологічну корекцію поведінкових аспектів, міжособистісних стосунків розумово відсталих дітей: формування „ненасильницької” моделі поведінки; корекцію дитячої імпульсивності, нестриманості, агресивності; зняття конфліктності та емоційного напруження

III. Мета оцінного етапу психокорекції полягала в розробці та експериментальній перевірці ефективності впливу корекційної роботи на розвиток у розумово відсталих дітей конструктивних форм поведінки в ситуаціях фрустрації.

Експериментальна комплексна програма корекції поведінки розрахована для роботи з розумово відсталими дітьми молодшого шкільного віку, які навчаються в спеціалізованих загальноосвітніх школах. Корекційна розвивальна робота проводилась на базі Комунального закладу „Луганський навчально-реабілітаційний центр № 135”, Комунального закладу „Луганська середня загальноосвітня школа I – III ступенів № 45”, Комунального закладу “Конотопська спеціальна загальноосвітня школа-інтернат” протягом 2011-2012 навчального року. У формувальному експерименті брали участь 78 розумово відсталих дітей експериментальної групи (ЕГ) та 72 дитини контрольної групи (КГ). Усього в експерименті взяли участь 150 розумово відсталих дітей віком від 7 до 10 (11) років.

Реалізація корекційної програми здійснювалася з урахуванням таких корекційно-організаційних *принципів*: системності корекційних, профілактичних, розвивальних завдань; урахування індивідуальних, вікових та клінічних особливостей дітей у процесі психологічної корекції; діяльнісного принципу корекції; комплексного використання методів і прийомів психокорекції; інтеграції зусиль найближчого розвивального середовища. У процесі реалізації психокорекційної роботи застосовуються

різноманітні *методи*, основними серед яких є розповідь, бесіда, рольові ігри, ігри на взаємодію, малювання, психогімнастика, моделювання проблемних ситуацій у діяльності та спілкуванні, аналіз заданих ситуацій, вправи, застосування матеріалізованих алгоритмів розв'язання складних ситуацій.

Робота відбувалася в процесі спеціально організованих занять, які проводились двічі на тиждень і мали тривалість 30 – 35 хвилин. Спеціальна корекційна робота за кожним блоком проводилась послідовно. Матеріал надавався дітям за принципом його поступового ускладнення. Інформація, яку отримували учні на кожному етапі, готувала їх до засвоєння знань, практичних умінь з наступних блоків корекційної програми. Проте допускалася ізольована робота з окремих блоків у випадках недостатньої ефективності психокорекційних заходів за певним блоком, декомпенсації сформованих позитивних моделей поведінки. Кожний блок розподілявся на три етапи: орієнтовний, реконструктивний, заключний. Успішне засвоєння матеріалу кожного етапу сприяло ефективному засвоєнню інформації з подальших блоків корекційної програми. Великий акцент у роботі було зроблено на потенційних можливостях кожної дитини, здійснювався індивідуальний підхід до навчання дітей.

Корекція поведінки розумово відсталих дітей проводилася в межах поведінкового підходу, методи якого спрямовані на здобуття дитиною нових адаптивних поведінкових реакцій, або гальмування дезадаптивних форм поведінки. Вироблення конструктивних поведінкових реакцій у ситуаціях фрустрації в розумово відсталих дітей досягалося завдяки постійному багаторазовому вправлянню дітей у процесі активної цілеспрямованої діяльності. Ми створювали реальні складні ситуації в процесі навчання, спілкування дітей, а допомога в реалізації та закріпленні нормативних форм поведінки забезпечувалася дорослими засобами заохочення. Життєві ситуації фрустрації моделювалися й у процесі спеціальних корекційних занять, коли діти разом з учителем вирішували суперечності, робили висновки й, основне, програвали конструктивні моделі поведінки в цих ситуаціях. Педагог, психолог створювали умови, щоб діти, поводячи себе конструктивно в ситуаціях фрустрації, могли переживати позитивні емоції. Це стимулювало дітей до повторення відповідних вчинків уже з власної ініціативи.

Використання названих засобів корекційно-розвивальної роботи сприяло не тільки формуванню в розумово відсталих дітей безпосередньо нових поведінкових реакцій у ситуаціях фрустрації, але й розвитку інших сторін пізнавальної, особистісної сфери, зокрема, розвитку уважності, сприймання, мислення, мовлення, саморефлексії, самооцінки, самоконтролю, здатності діяти цілеспрямовано.

Відповідно до розроблених рівнів за станом сформованості поведінки розумово відсталих дітей ЕГ і КГ у ситуаціях фрустрації було розділено таким чином ($\chi^2=12$; $p=0,02$): після проведення формувального експерименту частина дітей ЕГ (30,7%) перейшла до достатнього рівня, і цього ж рівня досягли 18,1% дітей КГ. На середньому рівні перебуває 48,7% дітей ЕГ і 19,4% КГ; на низькому рівні знаходяться 11,7% дітей ЕГ і 37,4% КГ; до дуже низького рівня належать 8,8% дітей ЕГ і 25,1% КГ (рис. 2).

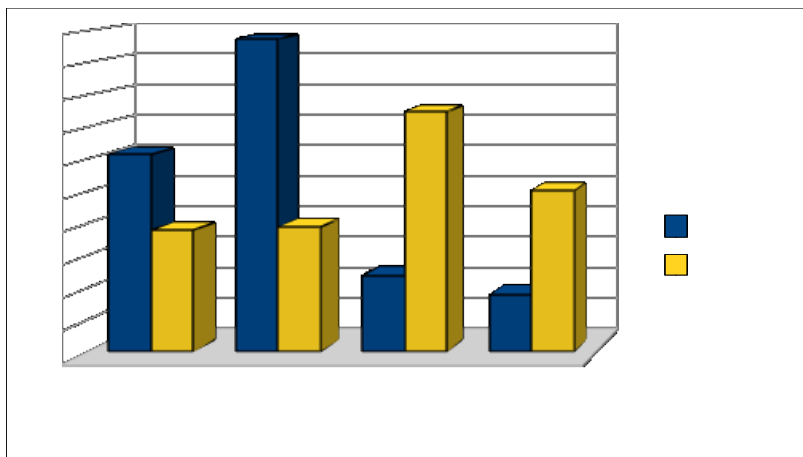

Рис. 2. Рівні сформованості поведінки РВ дітей у ситуаціях фрустрації за результатами впровадження корекційної програми

У дітей ЕГ значущо підвищились повнота і усвідомленість знань про шляхи виходу з критичної ситуації, підвищився показник соціальної адаптованості на 14% (GCR – 33,59). Зросли показники мотиваційно-вольового компонента (високого рівня досягли 38,4% дітей ЕГ). У досліджуваних ЕГ було виявлено більше реакцій з фіксацією на задоволенні потреби (NP – 38,9), збільшилась кількість самостійних спроб вирішення критичної ситуації (6,12) ($T=5$; $p<0,001$), знизилась кількість звернень по допомогу (5,15) ($T=229$; $p<0,001$). Досліджувані КГ у процесі формувального експерименту знаходилися під впливом природних чинників навчання й виховання, тому в групі також змінилися деякі показники. У КГ загальний GCR зріс на 5% порівняно з початковим значенням. Інші показники, такі як повнота, усвідомленість, цілеспрямованість поведінки, прийняття допомоги, реакції з фіксацією на задоволенні потреби показують відсутність будь-якої динаміки в КГ. Отримані дані свідчать про підвищення конструктивності реакцій у ситуаціях фрустрації в досліджуваних ЕГ і, відповідно, про результативність проведеної корекційно-розвивальної роботи.

ВИСНОВКИ

Проведене теоретичне й експериментальне дослідження особливостей поведінки розумово відсталих дітей молодшого шкільного віку в ситуаціях фрустрації дозволяє зробити такі висновки:

1. На підставі аналізу психолого-педагогічних джерел з проблеми дослідження з'ясовано, що фрустрація становить психічний стан, який викликається непереборними труднощами на шляху досягнення мети, і виражається в характерних особливостях переживань та поведінки. Поведінка розумово відсталих учнів в складних ситуаціях характеризується агресивними діями, афективними спалахами, протестними реакціями тощо. Аналіз спеціальної літератури доводить, що проблема корекції поведінки розумово відсталих дітей молодшого шкільного віку в ситуаціях фрустрації досліджена недостатньо. Це зумовлює необхідність організації спеціальної комплексної роботи з розвитку усвідомлених адекватних ситуації форм

поведінки, навичок саморегуляції, соціально прийнятих форм реагування.

2. Встановлено, що поведінка дітей у ситуаціях фрустрації зумовлена взаємозалежністю когнітивних, мотиваційних-вольових, особистісних складників. У розумово відсталих дітей дії в ситуаціях фрустрації не впорядковуються згідно з правилами соціально-нормативної поведінки; спостерігається недостатність регуляції фрустраційних емоцій, застрягання на проблемі; застосовуються деструктивні реакції, спрямовані на зовнішнє оточення; виявляються безвідповідальність, необхідність у підтримці, організуючій допомозі. Основними причинами зазначених особливостей є інтелектуальні порушення різного ступеня, порушення мотиваційно-вольової, особистісної сфер.

3. Дослідження рівня сформованості поведінки в ситуаціях фрустрації показало недостатнє володіння розумово відсталими дітьми способами конструктивного їх розв'язання. Більшість розумово відсталих дітей молодшого шкільного віку за сформованістю поведінки знаходяться на низькому рівні (42,8%). В реальних ситуаціях фрустрації їхня поведінка характеризується катастрофічністю, агресивністю, звинуваченням оточуючих людей, несамостійністю, безпорадністю. Діти з нормальним розвитком показали переважно достатній рівень сформованості поведінки в ситуаціях фрустрації (54,5%). Для подолання труднощів діти цієї групи використовують переважно результативні дії, орієнтуються на норми соціальної поведінки.

4. На основі узагальнення даних про особливості поведінки розумово відсталих дітей молодшого шкільного віку в ситуаціях фрустрації було апробовано й перевірено експериментальним шляхом ефективність спеціально розробленої комплексної корекційної програми, спрямованої на поетапний та взаємопов'язаний розвиток соціально прийнятих, конструктивних форм поведінки. Реалізація програми містила роботу з розвитку й корекції когнітивно-змістовних, емоційних, регуляційних і практично-дійових складників поведінки. За результатами впровадження комплексної програми корекції поведінки розумово відсталих молодших школярів значно зросла конструктивність їхніх дій у ситуаціях фрустрації: підвищились усвідомленість і цілеспрямованість поведінки, зросла самостійність і стійкість, наполегливість у розв'язанні складних ситуацій, підвищились соціально-нормативні показники поведінки. Доведено, що проведення серії корекційних занять забезпечило розвиток передумов становлення адекватних ситуації форм поведінки в розумово відсталих дітей: уміння аналізувати умови ситуації та власні вчинки; уміння вербально узагальнювати практичний досвід та сприймати ситуації з опорою на нього; уміння адекватно ставитись до труднощів, володіти уявленнями про конструктивні шляхи вирішення ситуацій фрустрації; навичок здійснення саморегуляції й самоконтролю, планувати власні дії, уміння вербально оцінювати власні вчинки і вчинки інших людей та передбачати наслідки поведінки. Після проведення формувального експерименту зросла кількість дітей ЕГ з середнім (48,7%) і достатнім (30,7%) рівнями сформованості поведінки в ситуаціях фрустрації, у порівнянні з дітьми КГ (19,4%, 18,1% — відповідно). Більшість розумово відсталих дітей КГ за сформованістю

поведінки залишились на низькому рівні (37,4%).

5. Реалізація комплексної програми корекції поведінки сприяє вдосконаленню особистісного становлення розумово відсталих дітей. Підвищення усвідомленості вчинків, формування вміння підпорядковувати дії умовам ситуації, переборювати життєві труднощі, розвиток і корекція соціальної поведінки й міжособистісного спілкування залишаються актуальними завданнями на всіх вікових етапах корекційного навчання та розвитку учнів спеціальної школи. Своєчасне впровадження програми індивідуально-групової корекції поведінки розумово відсталих дітей у позакласній роботі може стати підґрунтям їхньої подальшої успішної соціалізації.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми корекції поведінки розумово відсталих дітей у ситуаціях фрустрації. Перспектива її розробки полягатиме у вивченні чинників, що провокують виникнення деструктивних форм поведінки в розумово відсталих молодших школярів, визначенні впливу особливостей нейродинаміки і структури дефекту на типологію поведінки в процесі розв'язання труднощів, дослідженні ефективності використання окремих методів корекції поведінки розумово відсталих дітей у ситуаціях фрустрації.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ РОБІТ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Серомаха Н. Є. Психологічний аспект проблеми фрустраційної поведінки розумово відсталих дітей молодшого шкільного віку / Н. Є. Серомаха // Наук. часоп. НПУ імені М. П. Драгоманова. – Сер. 19. – 2010. – Вип. 16. – С. 312 – 315.
2. Серомаха Н. Є. Корекція фрустраційної поведінки як важлива умова соціалізації розумово відсталих дітей молодшого шкільного віку / Н. Є. Серомаха // Освіта на Луганщині : наук.-метод. журн. – 2010. – № 2(33). – С. 188 – 190.
3. Серомаха Н. Є. Особливості поведінки в ситуаціях фрустрації у розумово відсталих дітей молодшого шкільного віку / Н. Є. Серомаха // Наук. часоп. НПУ імені М. П. Драгоманова. – Сер. 19. – 2011. – Вип. 17. – С. 365 – 367.
4. Серомаха Н. Є. Психологічний зміст вивчення поведінки розумово відсталих школярів в ситуаціях фрустрації / Н. Є. Серомаха // Вісн. Луган. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка : Педагогічні науки. – 2011. – Ч. 2. – № 14(225). – С. 53 – 61.
5. Серомаха Н. Є. Особливості суб'єктивного розуміння змісту ситуацій фрустрації розумово відсталими дітьми молодшого шкільного віку / Н. Є. Серомаха // Вісн. Луган. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка : Педагогічні науки. – 2011. – № 23(234). – С. 196 – 205.
6. Серомаха Н. Є. Характеристика ситуацій фрустрації в діяльності розумово відсталих дітей молодшого шкільного віку / Н. Є. Серомаха // Наук. часоп. НПУ імені М. П. Драгоманова. – Сер. 19. – 2011. – Вип. 20 (Запоріжжя). – С. 353 – 356.

7. Серомаха Н. Є. Види реагування розумово відсталих дітей молодшого шкільного віку в ситуаціях фрустрації / Н. Є. Серомаха // Наук. часоп. НПУ імені М. П. Драгоманова. – Сер. 19. – 2011. – Вип. 19. – С. 160 – 164.

8. Серомаха Н. Є. Психологічні умови корекції поведінки в ситуаціях фрустрації розумово відсталих дітей молодшого шкільного віку / Н. Є. Серомаха // Зб. наук. праць Кам'янець-Подільського нац. ун-ту імені Івана Огієнка. – Вип. 19. – Ч. 2. – 2012. – С. 180 – 187.

9. Серомаха Н. Є. Особливості поведінки в ситуаціях фрустрації у розумово відсталих дітей молодшого шкільного віку / Н. Є. Серомаха // Наук. часоп. НПУ імені М. П. Драгоманова. – Сер. 19. – 2012. – Вип. 21. – С. 420 – 423.

10 Серомаха Н. Е. Психолого-педагогическая коррекция поведения умственно отсталых младших школьников в ситуациях фрустрации / Н. Е. Серомаха // Интеграция методической работы и системы повышения квалификации кадров : в 6 ч. – Ч. 1. – М. – Челябинск. – 2012. – С. 236 – 239.

АНОТАЦІЇ

Серомаха Н. Є. Корекція поведінки розумово відсталих дітей молодшого шкільного віку в ситуаціях фрустрації. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук зі спеціальності 19.00.08 – спеціальна психологія. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – Київ, 2013.

Дисертаційну роботу присвячено дослідженню особливостей поведінки розумово відсталих молодших школярів у ситуаціях фрустрації та розробці й апробації комплексної програми корекції поведінки досліджуваної категорії дітей.

У дисертації охарактеризовано психологічний зміст стану фрустрації, види поведінкового реагування в ситуаціях фрустрації, вікові особливості становлення поведінки молодших школярів у нормі. Визначено особливості поведінки розумово відсталих дітей молодшого шкільного віку в ситуаціях фрустрації.

Констатувальне дослідження дозволило з'ясувати рівні сформованості та якісні характеристики поведінки розумово відсталих молодших школярів у ситуаціях фрустрації. Розроблено програму індивідуально-групової корекції поведінки розумово відсталих учнів молодшого шкільного віку. Проведення серії корекційних занять забезпечило розвиток конструктивних стратегій розв'язання ситуацій фрустрації розумово відсталими молодшими школярами, що доводить ефективність використання запропонованої програми корекції.

Ключові слова: фрустрація, ситуація фрустрації, поведінка, розумова відсталість, корекція, конструктивне реагування.

Серомаха Н. Е. Коррекция поведения умственно отсталых детей младшего школьного возраста в ситуациях фрустрации. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.08 – специальная психология. – Национальный

педагогический университет имени М. П. Драгоманова. – Киев, 2013.

Диссертация посвящена исследованию особенностей поведения умственно отсталых младших школьников в ситуациях фрустрации, разработке и апробации комплексной программы коррекции поведения изучаемой категории детей.

В диссертации охарактеризовано психологическое содержание состояния фрустрации, виды поведенческого реагирования в ситуациях фрустрации, возрастные особенности становления поведения младших школьников в норме. Определены особенности поведения умственно отсталых детей младшего школьного возраста в ситуациях фрустрации.

На констатирующем этапе исследования были выделены показатели, критерии, уровни сформированности и качественные характеристики поведения умственно отсталых младших школьников в ситуациях фрустрации. Действия умственно отсталых детей в ситуациях фрустрации не организуются согласно правилам социального поведения, наблюдается заикливание на проблеме, использование неконструктивных путей ее решения. Выявлены несамостоятельность умственно отсталых детей в процессе решения сложных задач, необходимость в поддержке и организующей помощи. Действия детей характеризуются импульсивностью, нарушением целенаправленности, нерезультативностью. Эти особенности свидетельствуют о преимущественно низком уровне сформированности поведения умственно отсталых младших школьников в ситуациях фрустрации.

В процессе формирующего эксперимента были определены психологические условия коррекции поведения младших школьников с умственной отсталостью, разработана и апробирована программа индивидуально-групповой коррекции поведения умственно отсталых учеников младшего школьного возраста во внеклассной работе. Реализация коррекционной работы включала мотивационный, коррекционно-развивающий и оценочный этапы. В свою очередь, коррекционно-развивающий этап предполагал блочную систему работы, направленную на формирование у детей представлений о типах ситуаций фрустрации и причинах их возникновения, обучение навыкам эмоциональной и волевой саморегуляции, коррекцию поведенческих аспектов и межличностных отношений. Особое внимание уделялось формированию конструктивных поведенческих реакций умственно отсталых детей в процессе их обучения в школе и общения в группе сверстников. Работа по развитию у умственно отсталых детей конструктивных поведенческих реакций в ситуациях фрустрации достигалась благодаря систематическим многократным упражнениям детей в процессе учебно-познавательной и внеклассной деятельности. Для детей создавались экспериментальные проблемные ситуации во время учебных занятий, в процессе общения, при этом помощь в реализации и закреплении социально-нормативных форм поведения обеспечивалась с помощью взрослого, педагога, психолога. Жизненные ситуации фрустрации моделировались также в процессе специальных коррекционных занятий, когда дети вместе с учителем решали проблему,

делали выводы и проигрывали конструктивные модели поведения в подобных ситуациях. Проведение серии коррекционных занятий обеспечило развитие конструктивных стратегий разрешения ситуаций фрустрации у детей с умственной отсталостью, позитивно повлияло на выработку у них социально-нормативных форм поведения, что доказывает эффективность использования предложенной программы коррекции.

Выделенные в процессе исследования составляющие программы индивидуально-групповой коррекции поведения умственно отсталых детей создавали благоприятные условия для коррегирования не только внешнего аспекта учебно-познавательной деятельности, который заключается в выполнении учебных заданий, но и внутреннего, который выражается в отношении детей к внеклассной и внеурочной работе. Комплексное влияние на различные стороны личности умственно отсталых детей будет позитивно отражаться на процессе их дальнейшей адаптации к условиям социума, развивать социальную компетентность, подготавливать детей к самостоятельной взрослой жизни.

Ключевые слова: фрустрация, ситуация фрустрации, поведение, умственная отсталость, коррекция, конструктивное реагирование.

Syeromaha N. Correction of behavior of mentally retarded children of primary school age in situations of frustration. – Manuscript.

Dissertation for the degree of psychological sciences, specialty 19.00.08 – special psychology. – National Pedagogical University of M. P. Dragomanov. – Kyiv, 2013.

The thesis is devoted to the study of the behavior of mentally retarded younger pupils in situations of frustration and the development and testing of a comprehensive program of correcting the behavior of the studied categories of children. Dissertation describes the psychological content of frustration, types of behavioral responses in situations of frustration, age features becoming younger pupils behavior is normal. The features of the behavior of mentally retarded children of primary school in situations of frustration. Stating study allowed determine levels of development and qualitative behaviors of mentally retarded younger pupils in situations of frustration. In the process of forming experiment proved the efficacy of the program individually-group behavior of mentally retarded pupils of primary school age.

Key words: frustration, frustration situation, behavior, mental retardation, correction, constructive response.